

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2015 metai

2

LI

Vilnius 2016

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2015

2

Vilnius 2016

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2015

2

Vilnius 2016

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIUS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ANTANAS TYLA

SOSTINĖS VILNIAUS APSAUGOS IR GYNYBOS REGLAMENTAVIMAS NEPAPRASTOSIOS PADĖTIES SĄLYGOMIS XVI A. VIDURYJE – XVII A.

Sostinė yra miestas, kuriame reziduoja aukščiausia valdžia ir veikia centrinės valstybės institucijos. Konkrečiu nurodytu laikotarpiu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė Vilnius buvo Lietuvos didžiojo kunigaikščio rezidencija, Ponų tarybos, Lietuvos seimo ar kitu vardu vadinamos luominės atstovybės, teisminių institucijų, Vilniaus vyskupo – valstybės primo, Lietuvos išdo buveinė. Liublino unija negatyviai paveikė ne tik Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, bet ir Vilniaus kaip sostinės funkcionavimą. Liublino unijos akto 5 punkte nurodoma: „Lietuvos didžiojo kunigaikščio išrinkimas ir pakėlimas, kuris anksčiau atskirai būdavo Lietuvoje, kad taip būtų: kad ateityje jokio ženklo ar panašumo nebūtų, kas patvirtintų arba reikštų pakėlimą arba Lietuvos didžiojo kunigaikščio inauguraciją. O kadangi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir pareigybės išlieka, todėl renkant ir karūnuojant (valdovą) turi būti iš karto paskelbtas Lenkijos karalium ir tas pats (asmuo) Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, rusų, prūsų, Mazovijos, Žemaičių, Kijevo, Voluinės, Palenkės, Livonijos kunigaikščiu.“¹ Žinoma, tokios formulotės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilietis negalėjo sugalvoti. Lietuvos seimas įvairiais vardais dar veikė ir po unijos, tačiau bendras Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės seimas dažniausiai rinkosi Lenkijoje – Varšuvoje, Krokuvoje, Torunėje ir kt. miestuose. Buvo nustatytas periodiškasis jo rinkimasis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Vilniaus kaip sostinės funkcijų susiaurėjimas padarė įtaką ir Vilniaus historiografijai. Dabartiniuose Lietuvos istorijos vadovėliuose ir akademinuose naratyvuose Vilniaus kaip sostinės tematika dažniausiai išsemiama Vilniaus įkūrimo legenda, Gediminaičių valdymu XIV a. ir XVI a. miesto saugumo sustiprinimu, apjuosiant miestą mūrine siena

¹ *Volumina Legum* (toliau – *VL*), t. 2, Petersburg, 1859, p. 90.

su vartais. Sienos fragmentai ir Aušros vartai yra akivaizdūs senojo Vilniaus apsaugos, gynybos ir ypatingos kasdienybės paminklai, skatinantys plėtoti Vilniaus istorijos suvokimą. Vėlesnio laikotarpio Vilniui, kaip susiformavusiai dinastinei ir Lietuvos valstybės institucinei sostinei, naratyvinis dėmesys nusilpsta bendrame valdovų, valdovų rūmų, miesto, kultūrinio gyvenimo ir visos valstybės raidos kontekste. Tačiau istoriografijoje sostinės Vilniaus funkcionavimas, nors ir fragmentiškai, išlieka². Įsidėmėtina, kad daugiatomės „Lietuvos istorijos“ VII tome, skirtame XVIII a. laikotarpiui, autorius Zigmantas Kiaupa atskirame skyriuje „Sostinė“ dalykiškai atskleidė Vilniaus kaip sostinės būseną Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės sąmonėje ir išlikusią sostinės institucinę funkciją bei jos sunykimą³. Tai bene pirmas savarankiškas skyrius, kuriame iš viso konteksto išskirtas Vilnius kaip sostinė.

Šiame straipsnyje analizuojamas Vilniaus kaip sostinės suvokimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje po Liublino unijos XVI a. viduryje – XVII a., kaip tai atsispindi reglamentuojant to meto Vilniaus apsaugą ir gynybą ypatingomis aplinkybėmis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos forumuose, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės seimuose patvirtintose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konstitucijose ar bendrose konstitucijose. Suvokti Vilniaus kaip sostinės reikšmę padėjo tiek sena tradicija, tiek modernėjanti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raida, Vilniuje atsirandančios naujos visą Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę integruojančios institucijos. Daugiatomės „Lietuvos istorijos“ autoriai tą procesą, vykusį iki Pirmojo Lietuvos Statuto priėmimo ir vėliau, apibūdino taip: „Valstybės branduolyje galutinai susiformavo centrinės valdžios struktūros – pareigybės, kanceliarija, izdas, archyvas. Šias institucijas sutelkęs Vilnius tapo ne vien svarbiausia valdovo rezidencija ir vyskupijos centru, bet ir institucine šalies sostine.“⁴ Po Liublino unijos valstybę su sostine siejo visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės luomų suvažiavimai⁵, Vilniaus konvokacijos, Lietuvos vyriausiojo tribunolo sesijos, kurios kartais virsdavo visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimu, priimančiu bendrus nutarimus⁶. Čia buvo saugoma Lietuvos

² A. Tyla, Vilnius – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė po Liublino unijos, *Mokslas ir gyvenimas*, 1991, nr. 9, p. 2–3, 29; A. Tyla, Vilnius – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė XVI–XVII a., *Mokslinės konferencijos „Vilniaus savivaldai 610 metų“ pranešimų tezės*, Vilnius, 1997, p. 3–4; *Lietuvos istorija*, t. 7: Z. Kiaupa, *Trumpasis XVIII amžius (1733–1795)*, d. 1, Vilnius, 2013, p. 140–143; *Lietuvos istorija*, t. 4: J. Kiaupienė, R. Petrauskas, *Nauji horizontai, dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, Vilnius, 2009, p. 491.

³ Z. Kiaupa, min. veik., p. 140–143.

⁴ J. Kiaupienė, R. Petrauskas, min. veik., p. 491.

⁵ Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 1998, p. 260–261.

⁶ Vilnius, 1632 V 15. Vilniaus konvokacijos nutarimas, *Acta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1: *Okresy bezkrólewi (1572–1576, 1586–1587, 1632, 1648, 1696–1697, 1706–1709, 1733–1735, 1763–*

Metrika, buvo Lietuvos išdas. Sostinėje ir toliau rezidavo Vilniaus vyskupas – Lietuvos primas, Vilniuje įsikūrusios valstybės institucijos buvo svarbios kiekvienam bajorui bei krikščioniui. Jos neleido užmiršti sostinės ne tik dėl tradicinės reikšmės, bet ir dėl kasdienio gyvenimo. Be to, po Liublino unijos, kaip pažymėjo leidinio „Lietuvos istorija iki 1795 metų“ autoriai, XVI a. Vilniaus politinės ir kultūrinės aplinkos subrandinta Vilniaus inteligentija diegė suvokimą, „kad gyvenant bendroje su Lenkija Respublikoje, būtina saugoti ir stiprinti savarankišką Lietuvos valstybingumą, savo visuomenės sąrangą ir kultūros savitumą.“⁷ Organiškas šių idėjų ryšys su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomene stiprina ir Vilniaus kaip sostinės statusą. Ingė Lukšaitė, vertindama Vilnių kaip kultūros centrą, pastebėjo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečio tapatybės bruožą – rūpestį dėl Vilniaus statuso apsaugos nuo jį naikinančių reiškinių⁸. Aivaras Raugauskas atkreipė dėmesį į XVII a. antrosios pusės Vilniaus elito sąsajas su valstybinėmis pareigybėmis ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinio gyvenimu⁹.

Prasidėjus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės deryboms dėl Žygimanto Augusto ir Lenkijos politikų suformuluoto siekinio – unijos užbaigimo, – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės suvereniteto saugotojai rūpinosi ir sostinės Vilniaus statuso išsaugojimu. 1563 m. liepos 21 d. Vilniaus seime, kuriame dalyvavo ir Žygimantas Augustas, delegatams į Varšuvos seimą, kur turėjo būti tariamasi dėl unijos, buvo parengta instrukcija. Jos 16 skirsnyje buvo nurodyta, kad Vilnius yra Lietuvos sostinė ir jis turi būti lygus su Krokuva¹⁰. Jam buvo numatyta vieta renkant bendrą valdovą. Lenkijos karalius turėjo būti renkamas ir vainikuojamas Krokuvoje, lietuviams dalyvaujant. Po to valdovas turėjo vykti į Vilnių Lietuvos didžiojo kunigaikščio pakėlimo ceremonijai. Pabrėžiama didžiojo kunigaikščio rinkimo ceremonija, kuri tradiciškai buvo atliekama renkant ir pakeliant Lietuvos didžiuosius kunigaikščius Kazimierą Jogailaitį, Aleksandrą Jogailaitį, Žygimantą Senąjį, Žygimantą Augustą.

Saugant Vilniaus institucinį sostinės prestižą, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinė visuomenė nuo XVI a. vidurio iki XVIII a. pabaigos reikalavo, kad kas trečias Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės seimas vyktų Vilniuje¹¹. 1574 m. spalio 11 d. vykęs Vilniaus pavieto seimelis siūlė seime įteisinti, kad kas tre-

1764), opr. H. Lulewicz (toliau – *Akta zjazdów stanów*), s. 315–324; A. Tyla, Vilniaus pasitarimas 1648 m. birželio 10 d.: Lietuvos bajorijos pozicija dėl valstybės apsaugos Bogdano Chmelnickio sukilimo pradžioje, *Lietuvos istorijos metraštis. 2002 metai*, 2003, p. 33–48; Z. Kiaupa, min. veik., p. 141.

⁷ Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, min. veik., p. 277.

⁸ *Lietuvos istorija*, t. 5: J. Kiaupienė, I. Lukšaitė, *Veržli naujųjų laikų pradžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1529–1588 metais*, Vilnius, 2013, p. 585.

⁹ A. Raugauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius, 2002, p. 300–341.

¹⁰ *Akta unji Polski z Litwą 1385–1791*, wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz, Kraków, 1931, nr 88.

¹¹ M. Jučas, *Lietuvos ir Lenkijos unija (XIV a. vid. – XIX a. pr.)*, Vilnius, 2000, p. 301.

čias seimas vyktų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – Vilniuje, Gardine ar Brastoje¹². XVIII a. viduryje to paties pavieto seimelis jau reikalavo, kad kas trečias seimas pagal 1673 m. alternatą vyktų ne Gardine, bet Vilniuje, kadangi Vilnius yra Jogailaičių sostinė¹³. Seimeliai taip pat reikalavo, kad valdovas kas treji metai gyventų Vilniuje¹⁴. 1673 m. Respublikos seime buvo patvirtinta konstitucija kas trečią seimą šaukti Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, Gardine.

Vėliau Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinė visuomenė Vilniaus vertinimą demonstravo deklaruodama ir vykdydama sostinės saugumo priemones, esant nepaprastajai padėčiai: tarpuvaldžiu, iš Vilniaus išvykus vaivadais ar iškilus priešų įsiveržimo ir sostinės užpuolimo pavojui. Tai prasidėjo iš karto po Liublino unijos. 1570 m. Vilniaus vaivada ir Lietuvos kancleris Mikalojus Radvila Rudasis, išvykdamas į seimą, „sutvarkė Vilniaus ir pilies priežiūrą“¹⁵. Valdžią Vilniuje patikėjo Pacams: Kijevo vyskupui Mikalajui ir jo broliui, Vitebsko kaštelionui Povilui. Jie turėjo gyventi Vilniuje ir prižiūrėti tvarką.

Po paskutinio Gediminaičių valdovo Žygimanto Augusto mirties ir užsitęsusių tarpuvaldžių padėtis buvo įtempta tiek dėl viduje atsiradusių valstybės valdymo, naujo valdovo paieškos ir rinkimo reikalų, tiek dėl prasidėjusios maro epidemijos, taip pat dėl neaiškių santykių su Maskva, 1573 m. birželio 29 d. pasibaigus paliauboms. Įtempta padėtis buvo ir per kitą bekaralmetį po Stepono Batoro mirties (1586 m.). Vyko Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politikų suvažiavimai, pasitarimai¹⁶. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės senatoriai, 1574 m. susirinkę į pasitarimą Rūdninkuose, nenorėdami įsileisti Maskvos pasiuntinio į Vilnių ir pakenkti jo saugumui, be to, ir dėl maro epidemijos su juo susitiko Rūdninkuose¹⁷.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politikai, tardamiesi dėl valdovo elekcijos vietos, siūlė pasirinkti vietą prie abiejų valstybių sienos, kad išvykę į elekciją, galėtų „įdėmiai stebėti Vilnių ir kai kurias kitas vietas, kuriose turėtų pasilikti tam tikri asmenys, nevykstantys į elekciją“¹⁸.

¹² Vilnius, 1573 X 11. Vilniaus seimelio instrukcija atstovams į Henriko Valua karūnacinę seimą, *Akta zjazdów stanów*, s. 76; A. Tyła, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždas. XVI amžiaus antroji pusė – XVII amžiaus viduryje*, Vilnius, 2013, p. 36.

¹³ M. Jučas, min. veik., p. 303.

¹⁴ Ten pat, p. 307.

¹⁵ R. Raugauskienė, *Kancleris Mikalojus Radvila Rudasis*, Vilnius, 2002, p. 108.

¹⁶ 1872–1576 ir 1586–1587 m. įvyko 27 suvažiavimai: 13 senatorių ir 14 luomų atstovų (*Lietuvos istorija*, t. 5, p. 239).

¹⁷ Rūdninkai, 1572 IX 25. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės senatorių suvažiavimo Rūdninkuose laiškas Lenkijos karalystės senatoriams, *Akta zjazdów stanów*, s. 29; A. Tyła, Lietuvos rytų politikos formavimas: 1572 m. rugsėjo 24–27 d. Rūdninkų pasitarimas, *Lietuvos istorijos metraštis, 1994 metai*, Vilnius, 1995, p. 5–21; H. Lulewicz, *Zjazd w Rudnikach, Przegląd Historyczny*, t. XCI, 2000, z. 2, s. 203–219.

¹⁸ Vilnius, 1573 II 21. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės senatorių suvažiavimo Vilniuje nutarimas, *Akta zjazdów stanów*, s. 69.

Sostinės Vilniaus institucines funkcijas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politikų iniciatyva atnaujino ir išplėtojo Steponas Batoras, nors išrinkimą valdovu jie ignoravo ar tiesiog nepritarė jo kandidatūrai, nevyko į vainikavimo karaliumi iškilmes Lenkijoje. Tačiau vėliau jų santykiai tapo dalykiški, šilti ir abiem pusėms naudingi. 1579 m. vasario mėn. pradžioje Steponas Batoras pirmą sykį atvyko į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Įvažiuojantį į Lietuvą prie Narevo sutiko ir pasveikino Lietuvos didysis maršalas Jonas Chodkevičius, vasario 12 d. prie Gardino – Vilniaus vaivada, Lietuvos kancleris Mikalojus Radvila Rudasis. Gardine vasario 16–17 d. prie valdovo susirinko Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimas – senatoriai, valstybės ir rūmų pareigūnai ir gausus būrys bajorų. Įsitikinę, kad Steponas Batoras planuoja ne tik gintis nuo Maskvos, bet ir išvaduoti užgrobtas žemes, jie iš karto pažadėjo paremti valdovo karo su Maskva programą. Steponą Batorą nustebino ir sužavėjo visuomenės patriotizmas – paskui viešai už tai dėkojo. Jis parėmė kilnius visuomenės siekius, suteikė privilegijas dėl Vilniaus universiteto, Vyriausiojo Lietuvos tribunolo įsteigimo, leido pataisyti Antrąjį Lietuvos Statutą, davė bajorams privilegijas, patvirtinančias visas jų teises. Vilnius tapo politiniu pasirengimo karo žygiui ir ginkluotės gaminimo ir aprūpinimo centru.

1579–1582 m. Steponas Batoras organizavo tris žygius prieš Maskvą atsiimti Polocką, Velikije Lukus ir užimti Pskovą. Žygio į Polocką metu, kai visa kariuomenė su vadais išžygiavo į karo veiksmų zoną Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rytinėje srityje, Steponas Batoras 1580 m. liepos 6 d. Vilniaus ypatingą priežiūrą pavedė Vilniaus vyskupui Merkeliui Giedraičiui. Valdovas prašė, iki jis sugrįš iš karo su Maskva, būti Vilniuje ir prižiūrėti pilį bei bendrą tvarką¹⁹.

Po sėkmingo žygio į Polocką, kai Lietuvos politinė visuomenė įsitikino, kad valdovas ne tik kalba, bet ir sėkmingai veikia, rūpinasi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės saugumo reikalais, 1580 m. gegužės 29 d. Vilniaus katedroje per iškilmingas pamaldas prie didžiojo altoriaus Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis pagal seną Lietuvos didžiųjų kunigaikščių inauguracijos tradiciją suteikė Steponui Batorui Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulą, palaiminimą, įteikė kardą ir uždėjo didžiojo kunigaikščio kepurę. Inauguracijos ženklus padovanojo ir atsiuntė popiežius Grigalius XIII. Pagarbą ir pripažinimą valdovui rodė ir sostinės visuomenė. Vilniaus jėzuitų kolegijos studentas Jurgis Kalas valdovo atvykimo į Vilnių proga Mikalojaus Kristupo Radvilos spaustuvėje išleistame leidinyje rašė: „Kas apsakys, o karaliau kilnus, kokį džiaugsmą aš, Vilnius, / Tau apsilankant jaučiu? / Dingo niūrus liūdesys iš tautos skausmingos krūtinės / Tau apsilankius pas mus.“²⁰

¹⁹ Vilnius, 1580 VII 6. Stepono Batoro raštas vysk. Merkeliui Giedraičiui, *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka* (toliau – *LMAVB*), f. 233–84, l. 1.

²⁰ *Vilniaus pasveikinimas: XVI–XVIII amžiaus tekstų rinkinys*, sud. E. Ulčainaitė, Vilnius, 2001, p. 91.

Po Stepono Batoro mirties prasidėjus tarpuvaldžiui, vėl iškilo sostinės Vilniaus saugumo organizavimo problemų. Tai buvo svarstoma Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės suvažiavimuose. 1587 m. birželio 8–17 d. Vyriausias Lietuvos suvažiavimas Valkaviske nutarė: „Išvykus jo malonybei (toliau – jm) Vilniaus vaivada i elekciją iš sostinės miesto Vilniaus, kur ir Mstislavlio ponas / kaštelionas [Stanislovas Naruševičius], kaipo Vilniaus tijūnas, negali pasilikti, pasiuntėme i jm vietą, i Vilnių valstybės reikalams, leidus pačiam jm Vilniaus vaivada, Polocko kaštelioną, Upytės seniūną, jm poną Joną Volminskį [spręsti] visiems iškilusiems reikalams ir dėl grėsmės nuo sienos su Rusija, tai jm turi vykdyti, neišskiriant reikalų, priklausančių jm pono vaivados pavaldiems pareigūnams ir atlikti tokius reikalus, kurie priklauso jm pareigoms.“²¹

Tų pačių metų rudenį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės senatoriai, pareigūnai ir bajorai Vilniaus vyriausiajame suvažiavime, sušauktame atrinkti kandidatų vykimui i valdovo elekciją, išleisdami Vilniaus vaivadą Kristupą Radvilą, nutarė: „O numatydami taip pat reikalą (būti pasiruošus) bet kokiems netikėtumams, kad vietoje jm (toliau – jm) vaivados sostinės Vilniaus miesto pilyje būtų paliktas patikimas žmogus iki parvyks jm iš tos tarnybos ir pasiuntinybės dėl ponų kandidatų, kreipėmės savo prašymais ir, leidus jm Vilniaus vaivada, įtikinome jm poną Teodorą Skuminą Tiškevičių, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės iždininką, vietoje jm pono Vilniaus vaivados būti ir iki jm parvykimo gyventi ir kas bus reikalinga Vilniaus vaivadijos reikalus sutvarkyti pagal Valkavisko ankstesnį (1587 VI 3) nutarimą“ vykdyti pareigas, „kaip jm ponas Jonas Volminskis, Polocko kaštelionas, nesant jm i jo malonės vietą Vilniuje buvo paskirtas, saugoti mūsų sostinę nuo bet kokių pavojų iki laimingo (vaivados) sugrįžimo iš tos kelionės ir tarnybos valstybei“, vykdė. Kadangi Lietuvos žemės iždininkas ir nepavaduodamas vaivados turėjo būti Vilniuje ir atlikti daug pareigybinės veiklos, tad suvažiavimas užtikrino: „jei, saugok Dieve, kiltų koks nors pavojus Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei ir Vilniaus miestui to jm išvykimo metu, o jm apie tai iš jm pono iždininko ar iš kur kitur gautų patikimą žinią, galima jm iš tos pasiuntinybės sugrįžti“²².

Prasidėjus Vazų valdymo laikotarpiui (1587–1669), keitėsi Vilniaus, kaip institucinės sostinės, funkcijos. Buvo šaukiamos Vilniaus konvokacijos. Reikšmingi buvo dažni Vazų rezidavimai Vilniuje. Kaip pastebėjo Valdovų rūmų istorijos šaltinių tyrinėtoja Raimonda Ragauskienė, iš šios dinastijos atstovų daugiausia Lietuvoje ir pačiame Vilniuje lankėsi Zigmantas Vaza (1587–1632) ir Vladislovas Vaza (1632–1648)²³. Pastarasis, nesilaikydamas konstitucijos, reikalavusios kas trejus metus reziduoti Lietuvoje, atvykdavo daug

²¹ *Akta zjazdów stanów*, s. 244–245.

²² Vilnius, 1587 XI 17. Instrukcija Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntiniams, pasiūstiems pas abu elektus, ten pat, p. 297–298.

²³ R. R a g a u s k i e n ė, Lietuvos valdovų vilnietiški itinerariumai, *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, sud. R. Ragauskienė, Vilnius, 2003, p. 313.

dažniau, reziduodavo Vilniuje, bendraudavo su senatoriais, medžiodavo giriose. Prisirišimą prie Vilniaus liudijo ir jo palaidojimas: kūną palaidojus Krokuvoje, urna su širdimi atvežta ir pastatyta Vilniaus katedroje²⁴.

Zigmantas Vaza valdė 45 metus. Tai nebuvo ramus laikotarpis, kildavo neramumų viduje, pavojų keldavo kaimyninės valstybės. Vyko karai su Švedija, Maskva, Turkija²⁵. 1600 m. rugsėjo 17 d. Taline išsilaipino Švedijos kariuomenė, vadovaujama regento, būsimo karaliaus Karolio IX. Ji pradėjo slinkti į pietus, į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos valdomą Livoniją, prie sienos su Lietuva²⁶. 1601 m. vasario 7 – kovo 13 d. vykusiame seime buvo priimta konstitucija dėl Vilniaus ir Lvovo saugumo²⁷. Joje buvo nurodyta, kaip likviduoti valkatų keliamą pavojų miestiečiams. Karinio pobūdžio Vilniaus saugumo klausimai seimuose iki 1621 m. nebuvo atnaujinami. Tais metais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės seimo konstitucijoje pirmąsyk buvo reglamentuotas Vilniaus, kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės, gynybos ir apsaugos organizavimo, išžygiavus visuotinio šaukimo kariams, principai ir miesto valdžios pareigos aprūpinant miestą maistu, ginklais. Konstitucijoje nurodoma, jog atsižvelgiant į tai, kad Vilniaus mieste ir pilyje yra sutelkta daug valdovui ir valstybei svarbių dalykų, visuotinio šaukimo žygio metu sostinėje turėjo reziduoti Vitebsko vaivada Jonas Zaviša ir Lietuvos žemės išdininkas Kristupas Naruševičius. Jie, pasitardami su pilies ir miesto pareigūnais bei Vilniaus vyskupu Abraomu Vaina, turėjo rūpintis sostinės apsauga ir vidaus tvarka. Miesto valdžia buvo įpareigota akylai tikrinti miesto įtvirtinimus, kad jis būtų apsaugotas, miestiečių cechai turėjo eiti sargybą, pasiruošti maisto, ginklų ir visko, ko reikia miesto gynybai ir apsaugai, visi ir kiekvienas turėjo rūpintis miesto saugumu. Pilies ir miesto pareigūnai privalėjo gaudyti, teisti ir bausti apylinkėse valkataujančius asmenis. Žygio metu turėjo būti nutrauktos Lietuvos vyriausiojo tribunolo, Vilniaus pilies, žemės ir pakamario teismų sesijos. Be aukščiau paminėtų, Vilniuje privalėjo nuolat būti keletas Lietuvos išdo pareigūnų: Lietuvos išdininkas–kasininkas Mikalojus Brolnickis, išdo raštininkai Jonas Dolmantas, Povilas Holovnia ir Stanislovas Beinartas. Tačiau iš savo valdų jie privalėjo siųsti į žygį priklausantį kontingentą šauktinių²⁸.

Ši konstitucija tapo ir vėliau per visą XVII a. vykusių seimų priimtų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konstitucijų skelbto sostinės apsaugos reglamento pagrindu.

²⁴ Ten pat, p. 313–313; J. Drobisz, Pobyty Władysława IV Wazy w Wilnie i okolicach, *Wilno i kresy północno-wschodnie*, t. 1: *Historia i ludzkie losy*, pod. red. E. Feliksiak, A. Mironowicza, Białystok, 1996; Z. Kiaupa, Wilno w czasach pierwszych Wazów, *Litwa w epoce Wazów: prace ofiarowane Henrykowi Wisnerowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod. red. W. Kriegseisena i A. Rachuby, Warszawa, 2006, s. 85–96.

²⁵ Žr. A. Tyla, Lietuvos užsienio politikos kryptys paskutiniajame XVI a. dešimtmetyje, *Lietuvos istorijos metraštis 1997 m.*, 1998, p. 76–95.

²⁶ A. Tyla, *Lietuva ir Livonija XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje*, Vilnius, 1986, p. 57–71.

²⁷ Warunek bezpieczeństwa miastom Lwowu i Wilnu, *VL*, t. 2, Petersburg, 1859, s. 395.

²⁸ *VL*, t. 3, Petersburg, 1859, p. 208.

1625–1626 m. švedų kariuomenei įsiveržus prie Biržų ir atsivėrus keliui į Vilnių, jo apsauga susirūpino tiek Lietuvos lauko etmonas Kristupas Radvila, tiek Vilniaus pavieto bajorija. K. Radvila 1625 m. rugsėjo 3 d. universale rotmistrams ir kitiems vadams rašė, kad priešas „tiesiai į Vilnių nori eiti“. Todėl jam atremti kvietė visus rinktis prie jo į stovyklą Anykščiuose²⁹. 1626 m. vasario 3 d. susirinkęs Vilniaus pavieto žvakių (grabnyčių) seimelis nutarė kreiptis į valdovą dėl iškilusios grėsmės sostinei. Apie pavojų pranešė vaivada ir nusiuntė į karo stovyklą 100 pasamdytų gusarų vėliavą³⁰.

Po Zigmanto Vazos mirties prasidėjusio bekaralmečio pradžioje, 1632 m. gegužės 15 d., Lietuvos vyriausiojo tribunolo sesijos dalyviai ir į sušauktą Vilniaus konvokaciją atvykę pareigūnai, bajorai priėmė nutarimą „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vidaus ir išorės saugumo užtikrinimo priemonės“³¹. Jame buvo atnaujintas 1587 m. sausio 29 d. sostinėje priimtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kaptūras³², kuriame, kaip minėta, buvo atskiras skirsnis dėl sostinės Vilniaus apsaugos. Šiame nutarime taip pat buvo atskiras skirsnis dėl sostinės Vilniaus apsaugos užtikrinimo. Tuo tikslu Vilniaus vyskupui Abraomui Vainai, Vilniaus vaivada Leonui Sapiegai, Lietuvos žemės išdininkui Steponui Pacui ir lauko etmonui Kristupui Radvilai buvo suteikti įgaliojimai, pasitariant ir bendradarbiaujant su miesto valdžia ir žemvaldžiais miestiečiais, rūpestingai, taupant valstybės lėšas, užtikrinti pilies ir miesto saugumą³³.

1632 m. birželio 7 d. Vilniuje susirinkę 13 deputatų, senatorių, valstybės ir miesto pareigūnų iš Pilies Vilniaus vyskupo, Kapitulos, Vilniaus akademijos ir miesto jurisdikų (Vilniaus vyskupas Abraomas Vaina, Lietuvos lauko etmonas Kristupas Radvila, Vilniaus pavieto žemės teisėjas Jonas Zenovičius, Jėzuitų ordino Lietuvos provincijolas Mikalojus Lancicijus, Vilniaus vaitas Tomas Bildziukevičius, Vilniaus burmistras Bohdanas Zakrzevskis ir kt.) patvirtino nuostatus miestui ir miestiečiams, pavadinę juos „Punktai dėl rimties ir saugumo užtikrinimo per bekaralmetį sostinės Vilniaus mieste, parengti pagal seimelio nutarimą, sutartinai visų jurisdikų priimti ir patvirtinti“³⁴.

Pagal šiuos nuostatus sostinė turėjo atlikti šiuos veiksmus ir darbus:

1. Išvykus vaivada, kaštelionas Mikalojus Glebavičius turi reziduoti Vilniuje ir rūpintis jo bei apylinkių saugumu.

2. Dėl geresnės tvarkos ir bendravimo kiekviena jurisdika paskiria po vieną savo išrinktą deputatą būti prie Vilniuje reziduojančio kašteliono Mikalojaus Glebavičiaus.

²⁹ *Rusijos nacionalinė biblioteka*, f. 971, aut. 321, nr. 64.

³⁰ *LMAVB*, f. 206–106, l. 121.

³¹ *Archiwum Główne Akt Dawnych* (toliau – *AGAD*), AR, dz. II, Nr. 1053, l. 1–3; *Akta zjazdów stanów*, s. 315–324.

³² *Akta zjazdów stanów*, s. 203–220.

³³ Ten pat, p. 320.

³⁴ *AGAD*, AR, dz. II, Nr. 1053, p. 1–3.

3. Jei bet kokios kilmės asmuo prasižengtų, turi būti perduotas tos jurisdikcijos, kuriai priklauso, valdžiai. Viršenybė lieka kaštelionui.

4. Visi cechai ir piliečiai turi būti pasirengę bet kada, esant reikalui, atvykti tvarkingai ginkluoti.

5. Kuo dažniau turėjo vykti miesto generaliniai patikrinimai. Tokiu atveju ir patys geriau pasirengtų, ir mundiruotė būtų tvarkingesnė.

6. Mieste gali būti nemažai raitelių, todėl ir jie dėl visa ko turi būti pasirengę.

7. Paskirti raitelių ir pėstininkų vyresniaisiais atsakingus, gabius, draugiškus asmenis.

8. Visi raiteliai ir pėstininkai turi būti surašyti dalyvaujant kaštelionui ir kt. deputatams.

9. Visi žmonės turi būti suskirstyti į pulkus, nes esant reikalui taip lengviau tvarkytis.

10. Turi būti atidaryti tik kai kurie vartai, kuo mažiau, tuo geriau, kai kuriuos uždaryti ir užmūryti.

11. Prie kiekvienų atvirų vartų dieną ir naktį turi būti stipri sargyba.

12. Mieste visi keliai turi būti užkastai, paliekant tik gatves, vedančias prie tų vartų, kurie mieste bus atviri, tie vartai kad būtų apsaugoti ir sargyba kaip ir miesto vartuose būtų.

13. Tokios sargybos reikia ir prie Mūrinio tilto.

14. Magistratas turi patikrinti, kad priemiesčio namai iš lauko pusės būtų gerai aptverti, kad tvoroje nebūtų spragų, per kurias galima įsibrauti ir išeiti. Priemiesčio gyventojai jam turėtų padėti.

15. Įsakyti visiems miesto ir priemiesčių šeimininkams visus nežinomus, neaiškius nuomininkus, atvykėlius tuojau pat pašalinti ir savo namuose nelaikyti, už tai bus griežtai baudžiami ir tam stebėti kiekviena jurisdika turi paskirti revizorius.

16. Įsakyti, kad nuo šiandien kiekvienas šeimininkas, tik atvykus svečiui iškart turi pranešti vyresniajam kas ir dėl ko atvyko. Revizoriai turi kontroliuoti.

17. Keliuose aukštesniuose bokštuose dieną ir naktį sargybiniai budėtų ir praneštų apie pamatytą gaisrą ar sąmyšį.

18. Kad mieste dienomis ir naktimis būtų gerai apginkluota miestiečių ir pasamdytų sargyba iš 200 pėstininkų, iš kurių 100 būtų lauke prie vyresniųjų buveinės, 100 budėtų gatvėse.

19. Keliasdešimt miesto ir pasamdytų raitelių visada būtų pasiruošę paskirtoje vietoje prie vyresniųjų buveinės, kad abi sargybos visada būtų pasirengę užkirsti kelią bet kokiai savivalei, sąmyšiui bei piktadarystėms.

20. Sargybai leidžiama *sine discrimine personarum*, asmenis, keliančius neramumus, suimti ir pristatyti vyresniajam, kuris paskui pagal luominę priklausomybę ar kilmingumą nusiųstų į kalėjimą ir baustų pagal padarytą nusikaltimą ar žalą.

21. Kad ramybė būtų ne tik mieste, bet ir apylinkėse, keliuose pagal svarbumą turi būti raita sargyba, budinti bendrai su miesto ir tarnybine sargyba, ir užtikrinti saugumą atvykstantiems ir išvykstantiems.

22. Visi pėstininkai, tiek pilies, tiek miesto, turi duoti ypatingą priesaiką prieš išdavystę, užpuolimą, grobimą, sąmyšį, nes būna, kad sava apsauga ima grobti, deginti arba kitaip kenkti.

23. Raitelių turi būti 200: miestiečių ir pavieto totorių su jų vėliavomis, jiems vadu paskiriamas bajoras. Iš jų 100 turi stovėti Lukiškėse, kiti 100 Nemėžyje ir jie pagal priesaiką dieną ir naktį turi budėti keliuose, gaudyti piktadarius, suteikti miestui paramą. Jie budi kartu su miesto raiteliais.

24. Taip pat užtikrinama, kad sostinės saugumo priemonės bus taikomos tiek bajorams, tiek miestiečiams, taip pat škotams ir žydams.

Po šio bekaralmečio valdovu tapo Vladislovas Vaza. Kaip minėta, jis nuo savo pirmo labai skyrėsi dėmesiu Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei ir Vilniui ir, čia reziduodamas, stiprino tradicinę institucinę sostinės prestižą. Jo valdymo metu 1641 m. seime buvo patvirtinta konstitucija dėl Vilniaus arsenalo restauravimo ir sustiprinimo³⁵.

Prasidėjęs B. Chmelnickio sukilimas išplito ir sukėlė nerimą daugelyje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pietinių ir vidurio pavietų. Tuo metu mirė valdovas Vladislovas Vaza. Reikėjo rūpintis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gynyba ir apsauga. Šios užduoties ėmėsi Žemaičių seniūnas, Lietuvos lauko etmonas ir tuo metu Vilniuje vykusio Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo maršalas, žymus valstybės veikėjas Jonušas Radvila. Jį rėmė į Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sesiją suvažiavę žemės ir pilies pareigūnai bei valstybės likimu susirūpinę bajorai. Sušauktas Vilniaus pasitarimas apsvarstė susidariusią kritišką padėtį ir priėmė nutarimą: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vidaus ir išorės saugumo priemonės, numatytos Vilniuje bekaralmečiu – 1648 metų birželio 10 dieną“³⁶. Jį pasirašė 26 Tribunolo deputatai ir pats maršalas. Nutarime išdėstyta programa, kaip gintis ir užtikrinti Lietuvos saugumą. Atskirai buvo numatyta Vilniaus kaip sostinės apsauga. Pagal tradiciją sostinėje nuolat turėjo būti Vilniaus vaivada. Esant būtinam reikalui išvykti, jis turėjo susitarti su Vilniaus vyskupu arba su mieste esančiais senatoriais, kad perimtų jo pareigas. Vaivada perduodama Pilies įgula su kapitonu ir leidžiama papildomai samdyti 100 pėstininkų. Vaivada pinigų algoms ir mundiruotei turi nedelsiant paskirti išdininkas iš valstybės išdo. Vaivada perduodami karo tarnybą atliekantys totoriai, turintys saugoti į Vilnių vedančius kelius. Miesto viršenybė pažadėjo pašaukti miesto sargybą rimčiai ir tvarkai palaikyti.

Kai 1654 m. prasidėjo Rusijos puolimas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karas su Rusija, o Lenkijos karalystės – karas su kazokais, tų metų vasaros seime priimtoje

³⁵ *Economica bellica* W.K.Lit., *VL*, t. 4, Petersburg, 1859, p. 12.

³⁶ A. Tyła, Vilniaus pasitarimas 1648 m. birželio 10 d. Lietuvos bajorijos pozicija dėl valstybės apsaugos Bogdano Chmelnickio sukilimo pradžioje, *Lietuvos istorijos metraštis, 2002 metai, 1*, 2003, p. 33–48.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konstitucijoje³⁷, kalbant apie visuotinio šaukimo mobilizaciją, buvo kartojama Vilniaus svarba: kadangi Vilniaus miestas ir pilis yra labai svarbūs, tad visuotinio šaukimo mobilizacijos atveju dėl tos pilies saugumo Vilniuje turi reziduoti Vendeno vaivada Mikalojus Korfas ir Žemaitijos kaštelionas Eustachijus Kerdejus. Jie turėjo rūpintis miesto saugumu ir kartu su pilies teismu, kuris visuomet turi būti Vilniuje, ir su miesto valdžia užtikrinti tvarką³⁸.

Kai 1655 m. vasarą prie Vilniaus pradėjo veržtis rusų ir kazokų kariuomenė, buvo rengiamasi sostinę ginti. 1655 m. gegužės 19 – birželio 20 d. vykusio seimo konstitucijoje pakartota miesto ir pilies svarba bei nutarta „dėl sostinės Vilniaus gynybos“ mieste palikti 100 pėstininkų iš bendro magdeburginių miestų statomo 400 pėstininkų kontingento, o visuotinio šaukimo žygio atveju „dėl didesnio pilies ir miesto saugumo“ Vilniuje turėjo nuolat reziduoti Vilniaus vyskupas Jurgis Tiškevičius ir kaštelionas Jonas Chodkevičius. Jie bendrai su Pilies teismu ir miesto valdžia, pagal 1621 m. konstituciją, *sine decisione simul et semel*, apjungdami visas jurisdikcijas, turėjo rūpintis saugumu ir vidaus tvarka. Dėl mokesčių įplaukų iš pavių surinkimo Vilniuje nuolat turėjo būti Lietuvos izdo raštininkas Jurgis Bialozoras, raštininkas Gabrielis Kimbaras, kasininkai Samuelis Jeronimas Kociolas ir Jonas Eidzitovičius³⁹.

Apie šių prasidėjusio karo su Rusija metu deklaruotą Vilniaus apsaugos ir gynybos priemonių vaidmenį rašė Adolfas Šapoka Vilniaus miesto istorijoje⁴⁰. Reikia pažymėti, kad 1655 m. buvo energingai ruošiamasi ginti sostinę. Tai smulkiai aprašo vienas iš šauktinių – Motiejus Vorbekas-Lettovas⁴¹. Į Vilnių atvyko pavieto šauktinių kariuomenė. Lukiškio lauke prie Pamėnkalnio vyko atvykusių šauktinių patikrinimas, komplektavimas pagal kariuomenės rūšis. Tarp besirikiuojančių šauktinių nuolatos važinėjo vyskupas J. Tiškevičius. Išsirikiavę šauktiniai išvyko į J. Radvilos nurodymu paskirtą karo stovyklą prie Nemėžio ir pasirengė pastoti kelią prieš kariuomenei. Lietuvos kariuomenės etmonai J. Radvila ir V. Gosevskis, matydami didelį priešų kiekybinį pranašumą, nutarė trauktis iš stovyklos: J. Radvila siūlė vykti iš Nemėžio tiesiog už Mūrinio (Žaliojo) tilto ir „už kryžiaus“ (t. y. už supiltos kalvos, ant kurios stovėjo kryžius) bandyti priešintis, o vėliau trauktis gilyn į Lietuvą, Kėdainių link. V. Gosevskis siūlė išsidėstyti prieš Mūrinį tiltą, palaukti artėjančių pavių šauktinių dalinių ir bendromis jėgomis atremti priešų kariuomenę, o neatsilaikius – trauktis į Panerius ir pro Trakus, Gardiną žygiuoti prie valdovo į Lenkiją. J. Radvila šitokią Vilniaus gynimo projektą atmetė ir pateikė tokius argumentus:

³⁷ Konstytucye W.K.Lit., *VL*, t. 4, p. 216–221.

³⁸ Ten pat, p. 216.

³⁹ *Pospolite ruszenie W.K.Lit.*, ten pat, p. 229.

⁴⁰ A. Šapoka, *Raštai*, t. 1: *Vilniaus istorija*, parengė A. Ragauskas, Vilnius, 2013, p. 462.

⁴¹ M. Vorbek-Lettow, *Skarbnica pamięci*, oprac. E. Galos, F. Mincer, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1968, s. 233–234.

sustoję ne už tilto, o mieste prieš tiltą, miesto vis tiek neapgingtume, nes „gerieji“ miestiečiai, tinkami gynybai, išvažinėjo ir liko tik netinkami gynybai ir moterys. Jei paviety pašauktiniai ir atvyktų, jie kartu su negausia mūsų kariuomene vis tiek tokio pajėgaus priešoj neišveiktų, mus apsuptų, kad negalėtume nei į Panerius, nei už Mūrinio tilto pasitraukti, o už tilto suvažiuosius vilniečius priešas užpultų, apiplėštų ir išžudytų⁴². Kai priešoj kariuomenė ėmė veržtis į miestą, V. Gosevskio pulkas metėsi už Mūrinio tilto, tačiau jį užkimšo iš dešiniojo kranto į Panerius patraukę Ašmenos pašauktiniai ir už tilto besitraukiantys Vilniaus pavieto pašauktinių vežimai. Be to, prie tilto susitelkė didžiojo etmono šalininkai bei pirklių vežimai ir patys etmonai vos prasibrovė per tiltą. Dalis V. Gosevskio pulko karių, vadovaujami Vilniaus stalininko Kazimiero Chvalibogo Žeromskio, kaudamiesi pasitraukė į Panerius. Tiltas buvo ginamas ir tik naktį kariuomenė bei abu etmonai pasitraukė Kėdainių link. Vilnius buvo užgrobtas. Prasidėjo plėšikiška okupacija⁴³.

Po penkerius metus užtrukusios okupacijos dėl pilyje įsitvirtinusios okupantų įgulos priešinimosi Vilniaus išvadavimas užsitęsė. Galutinai sostinė buvo išvaduota 1661 m. gruodžio 4 d. Pilies rotmistruvi buvo įteikta instrukcija dėl pilies ir aplinkos sutvarkymo ir sutvirtinimo⁴⁴. Komendantas buvo įpareigotas pašalinti karo padarinius pilyje ir apylinkėse, užtikrinti pilies saugumą, nurodyta, kaip gintis apsiausties metu, kaip globoti karo metu subėgusius miestiečius ir kitus gyventojus, stebėti aplinką, rinkti žinias apie miesto piliečių ir kitų gyventojų politines nuotaikas, požiūrį į valdovą ir valstybę, ugdyti jų pilietinę savimonę, pagarbą valstybei ir pilies įgulai, palaikyti ir saugoti rimtį, spręsti pilies įgulos ir miestiečių santykių problemas, apie kuriuos įvykius pranešti valdovui ar lauko etmonui.

Rūpinantis sostinės atkūrimu, 1661 m. gegužės 2 – liepos 18 d. vykusiame seime priimtoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konstitucijoje⁴⁵, straipsnyje „Vilniaus miestas“ sostinė ketveriems metams buvo atleista nuo visų, išskyrus muitus, mokesčių, kad galėtų greičiau atsistatyti⁴⁶. Vėliau buvo daugiau rūpinamasi pilies ir arsenalo restauravimu. 1673 m. vykusiame seime tam buvo numatyta lėšų⁴⁷. 1677 m. seimas priėmė nutarimą dėl karo metu iš Vilniaus arsenalo paimtų patrankų suradimo ir grąžinimo⁴⁸.

⁴² A. Tyla, Kėdainių unijos opozicija (1655–1656 m.), *Lietuvos Mokslų Akademijos darbai, A serija*, 1979, t. 2, p. 72.

⁴³ A. Šapoka, min. veik., p. 127; E. Meilus, Rusų okupacinė valdžia Vilniuje 1655–1661 m., *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono, Prof. Broniaus Dundulio atminimui*, vyr. red. I. Valikonytė, Vilnius, 2006, p. 278–295; A. Rachuba, Wilno pod okupacją moskiewską w latach 1655–1661, *Lithuania*, 2(11)–3 (12), 1994, s. 63–72.

⁴⁴ A. Tyla, V. Gerulaitienė, Jono Kazimiero instrukcija Vilniaus pilies komendantui, *Lituanistica*, t. 68, 2006, nr. 4, p. 106–116.

⁴⁵ Konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego 1661, *VL*, t. 4, p. 369–389.

⁴⁶ Ten pat, p. 384.

⁴⁷ *VL*, t. 5, Petersburg, 1860, p. 87.

⁴⁸ Ten pat, p. 256.

Aštuntajame dešimtmetyje augant vidaus ir tarptautinei įtampai, vykstant karui su Turkija, ruošiantis žygiui prieš Turkijos sultoną, 1583 m. seime priimtoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konstitucijoje vėl buvo pakartotas ankstesnis Vilniaus gynybos ir apsaugos sustiprinimo deklaratyvus turinys⁴⁹. Konstitucijoje teigiama: „Norėdami Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje būti saugūs viduje ir nuo išorės, neleisdami, kad atsirastų kokios nors savavališkos gaujos“, pavietai priima nutarimus jas gaudyti ir bausti. „Toku neramiu laikotarpiu sostinę Vilnių pavedame valdyti Vilniaus vyskupui Mikalojui Pacui ir Žemaičių kaštelionui Vincentui Ordai.“ Kaip ir ankstesniais metais kad būdavo daroma, jie „turėjo būti Vilniuje ir kartu su Pilies teismu, kuris visada Vilniuje turi būti, rūpintis miesto saugumu ir tvarka, taip pat su miesto valdžia pagal 1621 m. Konstituciją su visomis jurisdikomis *sine divisione simul et semel* susisiekius, suderinus su Lietuvos didžiuoju etmonu, prie miesto pėstininkų prijungti totorių vėliavą, surinktą iš bajorų valdų“. Vilniaus vaivada turi pasirūpinti pasienio pilių įgulomis.

Ši konstitucija buvo patvirtinta 1690 m. Respublikos seimo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konstitucijoje⁵⁰.

Apibendrinimas

Po Liublino unijos, kurios aktu buvo panaikintas išrinkto Lenkijos karalystės karaliaus Vilniuje pakėlimas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, Vilnius, kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė, neteko svarbios funkcijos. Tačiau dėl istorijos ir išlikusio sostinės vaidmens visuomenės sąmonėje Vilnius ir toliau buvo Lietuvos sostinė. Sostinės funkciją saugojo centrinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės institucijos ir luomų forumai: Vilniaus konvokacijos, Vyriausieji Lietuvos suvažiavimai, Lietuvos Vyriausiasis tribunolas, Lietuvos išdas, Vilniaus vyskupo – Lietuvos primo rezidencija. Iškilus grėsmei sostinei Vilniui, buvo skelbiama ypatinga sostinės apsauga ir gynyba. Nuo XVII a. pradžios Vilniaus apsauga ir gynyba buvo svarstoma Respublikos seimuose ir skelbiama Respublikos ir dažniausiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konstitucijose.

Ypatingos apsaugos turinys ir forma apsiribojo atsakingų už Vilniaus apsaugą ir gynybą senatorių, išdo pareigūnų personaliniu paskyrimu, privalomu rezidavimu ir, numatant dislokuoti karinį dalinį mieste ir pilyje, gyventojų įpareigojimais pasiręgti ir rūpintis sostinės vidaus tvarka ir apsauga. Nusistovėjusi Vilniaus apsaugos ir gynybos tvarka

⁴⁹ Securitas interes, ten pat, p. 334–335.

⁵⁰ Konstytucye Wielkiego Księstwa Litewskiego roku 1690 miesiąca stycznia dnia 16 w Warszawie. Pospolite ruszenie W. K. L., ten pat, p. 391.

XVI a. viduryje – XVII a. antrojoje pusėje mažai keitėsi. Paprastai tarp atsakingų už sostinės saugumą ir gynybą senatorių buvo Vilniaus vyskupas.

Vilniaus ypatingos apsaugos ir gynybos deklaravimas luomų forumuose ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konstitucijose, patvirtintose bendruose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės seimuose, saugojo visuomenėje Lietuvos sostinės sampratą.

Literatūra

DROBISZ, Janusz. Pobyty Władysława IV Wazy w Wilnie i okolicach, in *Wilno i kresy północno-wschodnie. Materiały II Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku 14–17 IX 1994 r. w czterech tomach*, t. 1: *Historia i ludzkie losy*, pod. red. E. Feliksiak, A. Mironowicza, Białystok, TLAM, 1996, s. 61–74.

Gratulatio Vilnae: textus electi XVI–XVIII saeculi / Vilniaus pasveikinimas: XVI–XVIII amžiaus tekstų rinkinys, sudarė E. Ulčinaitytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 91.

JUČAS, Mečislovas. *Lietuvos ir Lenkijos unija (XIV a. vid. – XIX a. pr.)*, Vilnius: Aidai, 2000.

KIAUPA, Zigmantas. Wilno w czasach pierwszych Wazów, in *Litwa w epoce Wazów. Prace ofiarowane Henrykowi Wisnerowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod. red. W. Kriegseisena i A. Rachuby, Warszawa: Neriton, 2006, s. 85–96.

KIAUPA, Zigmantas; KIAUPIENĖ, Jūratė; KUNCEVIČIUS, Albinas. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius: A. Varno person. įmonė, 1998.

Lietuvos istorija, t. IV: KIAUPIENĖ, Jūratė; PETRAUSKAS, Rimvydas. *Nauji horizontai, dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, Vilnius: Baltos lankos, 2009.

Lietuvos istorija, t. V: KIAUPIENĖ, Jūratė; LUKŠAITĖ, Ingė. *Veržli naujųjų laikų pradžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1529–1588 metais*, Vilnius: Baltos lankos, 2013.

Lietuvos istorija, t. VI, d. I: KIAUPA, Zigmantas. *Trumpasis XVIII amžius (1733–1795)*, Vilnius: Baltos lankos, 2013.

LULEWICZ, Henryk. Zjazd w Rudnikach we wrześniu 1572, in *Przegląd Historyczny*, t. XCI, 2000, z. 2, s. 203–245.

MEILUS, Elmantas. Rusų okupacinė valdžia Vilniuje 1655–1661 m., in *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono. Prof. Broniaus Dundulio atminimui*, sud. I. Valikonytė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006, p. 278–295.

RACHUBA, Andrzej. Wilno pod okupacją moskiewską w latach 1655–1661, in *Lithuania*, 2(11)–3(12), 1994, s. 63–72.

RAGAUSKAS, Aivas. *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius: Diemedis, 2002.

RAGAUSKIENĖ, Raimonda. *Kancleris Mikalojus Radvila Rudasis*, Vilnius: Valstybės žinios, 2002.

RAGAUSKIENĖ, Raimonda. Lietuvos valdovų vilnietiški itinerariumai, in *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, sud. R. Ragauskienė, Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 2003, p. 331–336.

ŠAPOKA, Adolfas. *Raštai*, t. 1: *Vilniaus istorija*, parengė A. Ragauskas, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2013.

TYLA, Antanas, GERULAITIENĖ, Vilija. Jono Kazimiero instrukcija Vilniaus pilies komendantui, *Lituanistica*, t. 68, 2006, nr. 4, p. 106–116.

TYLA, Antanas. *Lietuva ir Livonija XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje*, Vilnius: Mokslas, 1986.

TYLA, Antanas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdas. XVI amžiaus antroji pusė – XVII amžiaus vidury*s, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2013, p. 36.

TYLA, Antanas. Lietuvos rytų politikos formavimas: 1572 m. rugsėjo 24–27 d. Rūdninkų pasitarimas, in *Lietuvos istorijos metraštis. 1994 metai*, 1995, p. 5–21.

TYLA, Antanas. Lietuvos užsienio politikos kryptys paskutiniajame XVI a. dešimtmetyje, in *Lietuvos istorijos metraštis. 1997 metai*, 1998, p. 76–95.

TYLA, Antanas. Vilniaus pasitarimas 1648 m. birželio 10 d. Lietuvos bajorijos pozicija dėl valstybės apsaugos Bogdano Chmelnickio sukilimo pradžioje, in *Lietuvos istorijos metraštis. 2002 metai 1*, 2003, p. 33–48.

TYLA, Antanas. Vilnius – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė po Liublino unijos, in *Mokslas ir gyvenimas*, 1991, nr. 9, p. 2–5.

TYLA, Antanas. Vilnius – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė XVI–XVII a., in *Mokslinės konferencijos „Vilniaus savivaldai 610 metų“ pranešimų tezės*, parengė E. Rimša, R. Čapaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1997, p. 3–4.

REGULATION OF PROTECTION AND DEFENCE OF CAPITAL VILNIUS IN THE STATE OF EMERGENCY IN MID-SIXTEENTH – SEVENTEENTH CENTURIES

Summary

ANTANAS T Y L A

Vilnius, the old capital of Lithuania, lost part of its functions as a political centre of the state in the 1560s. The inauguration ceremony of the Grand Duke of Lithuania was no longer held in Vilnius Cathedral. But even then Vilnius remained a political, religious and cultural hub of Lithuania. The status of Vilnius as the capital was retained in the mind of the public until the end of the 17th century, and it was continuously declared in the state documents. Politicians of Lithuania particularly (and with great care) focused on protection and defence of the capital in the state of emergency: when an enemy attack was imminent, in the event of levy in mass, with Vilnius voivode (a palatine, a high-ranking official) rode to war, and during an interregnum. Measures for protection and defence of the capital were insistently reiterated at meetings and councils of estates of all the Grand Duchy of Lithuania, and the constitutions of the Grand Duchy of Lithuania approved by the joint Diets (assemblies, Lith. *seimai*, Pol. *sejms*) of the Grand Duchy of Lithuania and the Kingdom of Poland from early to late 17th century. Those constitutions

served as the basis for appointing senators in charge of safety and order in the capital and officials of the Lithuanian treasury who were entrusted with additional obligations. Usually one voivode was appointed in charge of the capital along with one castellan. As a rule, they were joined by the bishop of Vilnius, the treasurer of Vilnius land, and officials of the treasury. They had to fulfil their duties through communication with the Castle Court and town authorities. In 1655, the officials responsible for the capital implemented its protection and defence in practice for the first time under a direct threat of assault from Russia and Cossack army. The protection and defence of the capital was regulated in accordance with the constitutions of the Grand Duchy of Lithuania until the very end of the 17th century.

Priimta 2015 m. gruodžio mėn.

Gauta 2015 m. rugsėjo mėn.

Antanas Tyla – habilituotas daktaras, profesorius. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: XVI–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinė kultūra ir išdas; Lietuvos magdeburginių miestų istorijos šaltinių tyrimai.

El. paštas: antanastyla@gmail.com